

ΟΝΟΣ, ΑΙΞ ΚΑΙ ΚΛΑΔΕΥΣΙΣ ΤΗΣ ΑΜΠΕΛΟΥ

ΥΠΟ

ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ

Ἡ ἄμπελος, τῆς ὁποίας ἡ καλλιέργεια εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον τοποθετεῖται εἰς τοὺς προϊστορικοὺς ἤδη χρόνους¹, ἀποτελεῖ θέμα πλὴν ἄλλων καὶ ποικίλων δημωδῶν μνημείων τοῦ λόγου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὡς λ. χ. ᾠσμάτων, παροιμιῶν, μύθων καὶ παραδόσεων.

Εἰδικώτερον εἰς τὰς λαϊκὰς παραδόσεις γίνεται λόγος περὶ τῆς σχέσεως τοῦ φυτοῦ τούτου πρὸς τὸν θεὸν Διόνυσον, περὶ τῆς φυτεύσεως καὶ τῆς θαυμασίας αὐξήσεώς του, περὶ τοῦ παραγομένου ἐκ τῶν σταφυλῶν οἴνου καὶ τῶν ἐκ τῆς καλῆς ἢ κακῆς χρησιμοποίησεώς του προκυπτουσῶν ἀντιστοιχῶς συνεπειῶν κ.ἄ.²

Ἰποκείμενον τῆς παρούσης ἐργασίας εἶναι ἡ ἐξέτασις δημωδῶν παραδόσεων καὶ δοξασιῶν, ἀναφερομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν κλάδευσιν τῆς ἀμπέλου, αἱ ὁποῖαι ἄλλωστε δὲν ἔτυχον μέχρι τοῦδε τῆς προσοχῆς τῶν ἐρευνητῶν.

Εἰς τοιαύτην παράδοσιν ἐκ τῆς νήσου Νάξου, γνωστῆς ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος διὰ τὴν ἐν αὐτῇ καλλιέργειαν τοῦ φυτοῦ καὶ τὸν παραγόμενον ἐξαιρετὸν οἶνον³, καταγραφεῖσαν καὶ δημοσιευθεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ⁴, ἀναφέρεται ὅτι τὸ κλῆμα μετεφέρθη ἐκ Θράκης καὶ ἐφυτεύθη ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῆς ἀμπέλου, ὄνος τις ὅμως κατέφαγεν αὐτὸ κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον. Τοῦτο ὑπελήφθη ὑπὸ τῶν κατοίκων ὡς ὄλο-

1. Ἴδὲ σχετικῶς Β α σ. Χ. Λ ο γ ο θ έ τ ο υ, Ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀμπέλου καὶ τῆς ἀμπελοουργίας εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῆς περιοχῆς, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 3 κέξ., ἔνθα καὶ προγενεστέρα βιβλιογραφία.

2. Ἴδὲ κυρίως Δ η μ. Β. Ο ἰ κ ο ν ο μ ἰ δ ο υ, Ὁ Διόνυσος καὶ ἡ ἄμπελος ἐν Νάξῳ κατὰ τὰς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας παραδόσεις, Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier 2, Ἀθήναι 1953, σ. 186 κέξ. (ἀνάτ., σ. 9 κέξ.), τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Ναξιακαὶ παραδόσεις, Λαογρ. 17 (1957), σ. 52 - 53, ἀρ. 56 - 58 καὶ σ. 70, Ν. Γ. Π ο λ ἰ τ ο υ, Παραδόσεις 1, Ἀθήναι 1904, σ. 98 - 99, ἀρ. 175, σ. 623, ἀρ. 1002, 2, σ. 778 - 782 καὶ Σ τ ε φ. Δ. Ἡ μ έ λ λ ο υ, Δημῶδεις παραδόσεις ἐκ Νάξου, Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου 11 - 12 (1958 - 59), ἐν Ἀθήναις 1960, σ. 223 - 224, τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Παραλλαγαὶ παραδόσεων ἐξ Ἀμοργοῦ, εἰς Μιχαήλ Π. Στεφάνου, Κυκλαδικὸν Ἡμερολόγιον, 1965, σ. 28 - 31.

3. Ἴδὲ Δ η μ. Β. Ο ἰ κ ο ν ο μ ἰ δ η ν, ἔνθ' ἄνωτ.

4. Ἴδὲ Σ τ ε φ. Δ. Ἡ μ έ λ λ ο υ, Δημῶδεις παραδόσεις ἐκ Νάξου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 223.

σχερής καταστροφή του «ἀλλ' ἦρθεν ἡ ἀνοιξι κ' ἤβγαλενε βλαστάρια πιὸ χοντρὸ καὶ ζωηρὸ ἀπὸ τὸ πρῶτο. Ἀπὸ τότες ἄρχισαν νὰ κλαδεύουν τ' ἀμπέλια. Καὶ γι' αὐτὸ ἅμα φάη γάδαρος τ' ἀμπέλι, δὲν καταστρέφεται, ἐνῶ ἅμα τὸ φάη κατσίκια», καταστρέφεται ὅλοσχερῶς.

Ἐξ ἀναζητήσεως συναφοῦς ὕλικου διεπίστωσα ὅτι τὰ περὶ τοῦ ὄνου καὶ τοῦ κλήματος ὡς ἄνω ἀναφερόμενα ἀποτελοῦν τὸ θέμα παραδόσεως εὐρύτερον διαδομένης ἀνὰ τὸν ἑλληνικὸν χῶρον. Αἱ παραλλαγὰὶ τῆς παραδόσεως ταύτης προέρχονται εἰδικώτερον ἐκ Κρανέας Ἐλασσόνος¹, ἐξ Ἐλασσόνος², ἐκ Τσαριτσάνης Ἐλασσόνος³, ἐκ Βατσουνιαῶς Καρδίτσης⁴, ἐκ Φαναρίου Καρδίτσης⁵, ἐκ Θερινοῦ (Γλογοβίτσας) Καρδίτσης⁶, ἐκ Πύλης Τρικάλων⁷, ἐκ Καλογήρων Τρικάλων⁸, ἐκ Πεύκης Καλαμπάκας⁹, ἐκ Νιγρίτης¹⁰, ἐξ Ἀχαΐας¹¹, ἐκ Λίμνης Ἀρκαδίας¹², ἐκ Μεγάλου Βάλτου καὶ Λαλιωτίου Κορινθίας¹³, ἐκ Σοφικοῦ Κορινθίας¹⁴, ἐκ Κορινθίας¹⁵, ἐκ Καλαμαύκας Ἱεραπέτρας Λασιθίου¹⁶, ἐκ Φουρνοφαράγγου Μονοφατσίου Ἡρακλείου¹⁷, ἐκ Καστελλίου Πεδιάδος Ἡρακλείου¹⁸, ἐξ Ἀρδάκτου Ρεθύμνης¹⁹, ἐκ

1. Ἀ ν ν η ς Ι. Π α π α μ ι χ α ἦ λ, Δημῶδεις παραδόσεις ἐκ Θεσσαλίας, Θεσσαλικά Χρονικά, ἔκτακτος ἔκδοσις ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ὀγδοηκονταετηρίδος (1881 - 1961) ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Θεσσαλίας καὶ ἐνώσεως μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1965, σ. 449.

2. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 450.

3. Ἐνθ' ἄνωτ.

4. Ἐνθ' ἄνωτ.

5. ΚΛ, χφ. 2960, σ. 393.

6. ΚΛ, χφ. 3026, σ. 18.

7. ΚΛ, χφ. 3212, σ. 31.

8. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 162.

9. ΚΛ, χφ. 3522, σ. 20.

10. ΚΛ, χφ. 3643, σ. 1 - 2.

11. ΚΛ, χφ. 2268, σ. 1166 - 1167.

12. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ γραφέως τοῦ Κέντρου Λαογραφίας διδασκάλου Γρηγορίου Δημητροπούλου.

13. ΚΛ, χφ. 3602, σ. 5 - 6.

14. ΚΛ, χφ. 3616, σ. 11.

15. ΚΛ, χφ. 3612, σ. 18.

16. ΚΛ, χφ. 2804, σ. 22 - 23.

17. ΚΛ, χφ. 2857, σ. 9.

18. ΚΛ, χφ. 2863, σ. 11.

19. ΚΛ, χφ. 2845, σ. 9.

Καμπανού Χανίων¹, ἐκ Νικειῶν Νισύρου², ἐκ Παλαιοχωρίου Λέσβου³, ἐξ Ἰμβρου⁴, ἐκ Καλλιθέας Λήμνου⁵, ἐκ Κάσπακα Λήμνου⁶, ἐκ Γιάλτρων Εὐβοίας⁷ καὶ ἐξ Ἰκαρίας⁸.

Κατὰ τὰς ἀνωτέρω δηλ. παραλλαγὰς οἱ ἄνθρωποι ἐμιμήθησαν τὸν ὄνον κατακόπτοντα, διὰ τὴν κορέσῃ τὴν πείναν του, τὰ κλήματα τῆς ἀμπέλου, παρατηρήσαντες ὅτι κατὰ τὴν ἀνοιξιν ἀνέδιδον ταῦτα βλαστοὺς πλήρεις σταφυλῶν καὶ οὕτως ἐδιδάχθησαν τὴν κλάδευσιν τοῦ φυτοῦ. Αἱ παραλλαγὰὶ διαφέρουν μόνον εἰς ἀσημάντους λεπτομερείας, ὡς π.χ. ὅτι ἡ ὥς ἄνω ἐνέργεια τοῦ ὄνου ἦτο τυχαία, ὅτι κακὸς γείτων κινήθεις ἐκ ζηλοτυπίας ἐξώθησεν εἰς τὴν πρᾶξιν του τὸν ὄνον κ.ἄ.

Ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος διήγησις φαίνεται νεωτέρα αἰτιολογική, διαπλασθεῖσα ἐκ σχετικῆς ἐμπειρικῆς παρατηρήσεως τοῦ λαοῦ. Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατεῖ πράγματι ἡ δοξασία ὅτι τὰ δένδρα γενικώτερον, ἀλλὰ καὶ τὰ κλήματα εἰδικώτερον, κατατρωγόμενα ὑπὸ τοῦ ὄνου δὲν καταστρέφονται. Οὕτω π.χ. ἐν Ἀγίᾳ Παρασκευῇ Λέσβου πιστεύεται ὅτι «τὸ δόντι τοῦ γαϊδάρου δὲν φαρμακώνει. Ὅ,τι φάει ὁ γάϊδαρος ξαναγίνεται, ξαναβλασταίνει»⁹.

Ἡ ἀνωτέρω δοξασία δὲν τυγχάνει πάντως, ὡς φαίνεται, καθολικῆς παραδοχῆς, ὡς δύναται τις τοῦλάχιστον νὰ συμπεράνη ἐκ τῆς εὐρέως ἀπὸ τὸ πανελλήνιον διαδεδομένης παροιμίας «ἤτανε στραβὸ τὸ κλῆμα, τό 'φαγε καὶ τὸ γαϊδούρι καὶ ἀποστράβωσε»¹⁰ ἢ «ἤτονε στραβὸ τὸ κλῆμα, ἤφαέ ντο κι ὁ 'άδαρος»¹¹, λεγομένης, ὅταν πρόσθετος αἰτία καθιστᾷ χειρόνα τὰ ἤδη κακῶς ἔχοντα.

1. ΚΛ, χφ. 2798, σ. 183.

2. ΚΛ, χφ. 2892, σ. 278 - 279.

3. ΚΛ, χφ. 3637, σ. 328.

4. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 330.

5. Ἐνθ' ἀνωτ.

6. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 331.

7. ΚΛ, χφ. 2744, σ. 12 - 13, 118 καὶ 174 - 175.

8. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς Ἰκαρίαν, Ἐπετ. Κέντρ. Ἐρεύν. Ἑλλ. Λαογρ. 15 - 16 (1962 - 63), ἐν Ἀθήναις 1964, σ. 240.

9. ΚΛ, χφ. 3637, σ. 332.

10. Ἀγῆσ. Σγουρίτσας, Γνωμικὰ ἐν Βασσαρά, Μαλεβός 3 (1923), ἀρ. 23, σ. 65. Πρβλ. καὶ παραλλαγὰς τοῦ τύπου τῆς παροιμίας ταύτης: Ἐπετ. Βουρβούρων 1 (1924), σ. 148, Ξενοφ. Ἀναγνωστοπούλου, Λαογραφικὰ Ρούμελης, Ἀθήναι 1955, σ. 70, Π. Παζαφειροπούλου, Περισυναγωγὴ γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἐν Πάτραις 1887, σ. 242, ἀρ. 352.

11. Διαλεχτῆς Ζευγώλη - Γλέζου, Παροιμίες ἀπὸ τὴν Ἀπειρανθο τῆς Νά-

Ἐνεξαρτήτως ὅμως τῆς ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει ὀρθότητος τῆς δοξασίας ταύτης ἡ ἐξεταζομένη παράδοσις περὶ τοῦ ὄνου ἤτο γνωστὴ ἐν Ἑλλάδι ἤδη κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Ὡς ἀναφέρει ὁ Πausanias, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ναυπλίας ὑπῆρχε πηγὴ καλουμένη Κάναθος, ἐνθα, ὡς ἰσχυρίζοντο οἱ Ἀργεῖοι, λουομένη κατ' ἔτος ἡ Ἥρα ἐγένετο παρθένος. «Τὰ δὲ ὑπὸ τῶν ἐν Ναυπλία λεγόμενα ἐς τὸν ὄνον», ἐπάγεται ὁ ἀρχαῖος περιηγητής, «ὡς ἐπιφαγὼν ἀμπέλου κλῆμα ἀφθονώτερον ἐς τὸ μέλλον ἀπέφηνε τὸν καρπὸν, καὶ ὄνος σφίσιν ἐν πέτρᾳ πεποιημένος διὰ τοῦτο ἐστὶν αἶτε ἀμπέλων διδάξας τομὴν, παρήμι οὐκ ἀξιόλογα ἠγούμενος»¹.

Τὸ κείμενον οὐδεμίαν ἀφίνει ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ ἀρχαία παράδοσις εἶναι ἀκριβῶς ὁμοία πρὸς τὴν σημερινήν, μὲ τὴν προσθήκην ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ναυπλίας ὑπῆρχε καὶ «ὄνος... ἐν πέτρᾳ πεποιημένος» διὰ τὴν ὑπηρεσίαν, τὴν ὁποίαν, ὑποτίθεται, παρέσχε τὸ ζῶον εἰς τοὺς Ναυπλιεῖς, διδάξαν αὐτοὺς τὴν κλάδευσιν τῆς ἀμπέλου.

Ἡ ἀρχαία αὕτη παράδοσις ἀπησχόλησε τοὺς ἐρευνητάς, οἱ ὅποιοι προσεπάθησαν νὰ ἐρμηνεύσουν αὐτὴν ποικιλοτρόπως.

Ἐκ τῶν ἐρευνητῶν τούτων—ἐνταῦθα γίνεται λόγος μόνον περὶ τῶν σημαντικωτέρων—ὁ Γεώργιος Οἰκονόμος θεωρεῖ αὐτὴν ὡς μεταγενέστερον δημιουργημα, ὡς παράδοσιν δηλ. αἰτιολογικὴν, πλασθεῖσαν πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἐπὶ λίθου παραστάσεως τοῦ ὄνου, τὴν ὁποίαν εἶδεν ὁ Πausanias. Ἡ ἀληθὴς ὅμως κατ' αὐτὸν σημασία τῆς παραστάσεως γίνεται ἀντιληπτὴ, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι αὕτη ἔκειτο πλησίον τῆς πηγῆς Κανάθου καὶ ὅτι ἡ τελευταία εἶχεν ἰδιόζουσαν σημασίαν εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἥρας, ἡ ὁποία, ὡς ἀνεφέρθη, λουομένη κατ' ἔτος ἐν αὐτῇ ἐγένετο παρθένος. Ὁ «ὄνος... ἐν πέτρᾳ πεποιημένος» ἀνήκει, ὡς φαίνεται, εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ζῶον ἐθεωρεῖτο σύμβολον ἢ μᾶλλον θεϊκὸν ὃν τῆς γενεσιουργοῦ δυνάμεως καὶ ἔνεκα τούτου ἀπέλαυνεν ἴσως λατρείας. Ἡ ἐξήγησις αὕτη, κατὰ τὸν Οἰκο-

ξου, Ἀθῆναι 1963, σ. 282. Πρβλ. καὶ παραλλαγὰς τοῦ τύπου τῆς παροιμίας Νί κ. Πέ ρ δ ι κ α, Σικῦρος 2, 1943, σ. 78, ἀρ. 1604, ἐφημ. Σιφναϊκὴ φωνὴ 8, ἀρ. φύλλ. 93 (1972), σ. 2. Παραλλαγὰς τῆς παροιμίας εἰς τὰς ἀνεκδότους συλλογὰς τῶν Κέντρων Λαογραφίας καὶ Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης φέρονται πολλαί, ἐκ τῆς ἐρεύνης ὅμως τὴν ὁποίαν διενήργησα διεπίστωσα ὅτι αὕτη ἀπαντᾷ κατὰ κανόνα ὑπὸ τοὺς ὡς ἄνω δύο τύπους μὲ ὀλίγας μόνον ἐξαιρέσεις. Οὕτω π.χ. ἐν τῇ περιοχῇ Βοῖου Κοζάνης φέρεται αὕτη ὑπὸ τὴν παραλλαγὴν «ἦταν στραβὸ τὸ κλῆμα, τὸ ῥαγε καὶ τὸ γαϊδούρι καὶ ξεράθηκεν ἀπὸ τῆ ρίζα» (ΚΛ, χφ. 2499, σ. 19). Πρβλ. Ἱστ. Λεξ. χφ. 787, σ. 447 (Ἰθάκη) καὶ ΚΛ, χφ. 2276, σ. 202Δ' (Μεγανήσι Λευκάδος). Σημειωτέα ἔτι καὶ αἱ ἐκ Καμπανοῦ Χανίων ἐκφράσεις «τὸ κλάδεψε σὰν τὸν γάδαρο» (ἐνν. τὸ κλῆμα) καὶ «ἔκοβε τὸ κλαδευτήρι σὰν τοῦ γαδάρου μας τὰ δόντια» (ΚΛ, χφ. 2798, σ. 183), λεγόμεναι ἐπὶ ἀτέχνου κλαδέυσεως τῆς ἀμπέλου.

1. Π α υ σ. 2, 38, 2 - 3 (Spiro).

νόμον, οὐδαμοῦ προσκρούει, δοθέντος ὅτι ἀκριβῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόπου ἢ ἐκ τῆς παρ' αὐτὸν περιοχῆς κατέχομεν μυκηναϊκὴν παράστασιν ὄνων, ἢ ὁποία βεβαίως δὲν ἐστερεῖτο θρησκευτικῆς σημασίας ¹.

Τὴν ἐρμηνεῖαν ταύτην τοῦ Οἰκονόμου ἀναπτύσσων ἐκτενέστερον ἀκολουθεῖ βασικῶς καὶ ὁ W. Deonna. Καὶ οὗτος δηλ. δέχεται ὅτι ἡ παράστασις τοῦ ὄνου ὀφείλει νὰ ἔχη θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, ὡς ἀνήκουσα εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ζῶον τοῦτο ἦτο ἀντικείμενον σεβασμοῦ καὶ λατρείας ὡς σύμβολον τῆς γονιμοποιητικῆς δυνάμεως. Ἡ παρὰ τὴν παράστασιν πηγὴ Κάναθος εἶχε προφανῶς συνάφειαν πρὸς αὐτήν. Συνδεόμενος ὁ ὄνος πρὸς τὰ ὕδατα, τὰς πηγὰς, τοὺς ποταμούς καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν θάλασσαν, ἀποτελεῖ πνεῦμα τῶν ὑδάτων, τὰ ὁποῖα δίδουν τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν στεῖρον ἡμίονον, συνεχίζει ὁ Deonna, ὁ ὄνος εἶναι δύναμις γονιμότητος καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν ιδιότητά του συνδέεται πρὸς τοὺς θεοὺς τῆς βλαστήσεως καὶ τῆς γονιμότητος Διόνυσον, Σιληγούς, Μίδαν, Πρίαπον κτλ. Ἡ λαγνεῖα δὲ καὶ ὁ φαλλικὸς χαρακτῆρ τοῦ ζώου ἐξηγοῦν ἀκριβῶς τὴν σχέσιν του πρὸς τὰς ὡς ἄνω θεότητας τῆς φύσεως καὶ ἄλλα φαλλικά ὄντα ².

Αἱ ἀπόψεις αὗται, ἐπιδοκιμαζόμεναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον καὶ ὑπ' ἄλλων ἐπιστημόνων, περὶ τῶν ὁποίων κατωτέρω, φαίνονται ὀρθαί, τὴν ἐξεταζομένην ὁμῶς παράδοσιν περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔμαθον οἱ ἄνθρωποι τὴν κλάδουσιν τῆς ἀμπέλου ἀναφέρει περαιτέρω καὶ ὁ Λατῖνος μυθογράφος Ὑγῖνος ἢ μᾶλλον τὸ εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμενον μεταγενέστερον αὐτοῦ μυθολογικὸν ἐγχειρίδιον. Ἡ παρ' Ὑγίνῳ παράδοσις παραλλάσσει τῆς παρὰ Πausanίᾳ μόνον κατὰ τὸ ὅτι ὄχι ὁ ὄνος, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ὑγίνου ἄλλως συνδέεται πρὸς τὴν ἀμπελον, ἀλλ' ἡ αἰξ ἦτο ἡ περιφαγοῦσα τὸ κλῆμα, τὸ ὁποῖον παρήγαγεν εἶτα ἀφθονώτερον καρπὸν, καὶ ἡ διδάξασα οὕτω τοὺς ἀνθρώπους τὴν κλάδουσιν αὐτοῦ. Εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ὑγίνου ἀναφέρεται : «Antiqui autem nostri in lectis tricliniaribus in fulcris capita asellorum vite alligata habuerunt, significantes eum vini svavitatem invenisse. caper autem vitem quam praeroserat plenius fructum protulit, unde etiam putationem invenerunt» ³.

Ὁ G. Lafaye, ἀσχοληθεὶς εἰς εἰδικὴν μελέτην του μὲ τὴν ἐρμηνεῖαν τοῦ ὡς

1. G e o r g. P. O i k o n o m o s, Bronzen von Pella, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung, 51(1926), σ. 83 - 84. Αὐτόθι καὶ παλαιότερα βιβλιογραφία.

2. Ἰδὲ W. D e o n n a, Laus asini, Revue Belge de Philologie et d' Histoire 34 (1956), σ. 37 κέξ., σ. 636 κέξ. Ἐν σ. 37, σημ. 9, παρατίθενται καὶ οἱ τίτλοι τῶν κυριωτέρων ἐργασιῶν, εἰς τὰς ὁποίας γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐξεταζομένου ἐνταῦθα θέματος.

3. H y g i n., Fab. 274, 1 (Rose).

ἄνω κειμένου τοῦ Λατίνου συγγραφέως¹, ἰδίᾳ μάλιστα μετὰ τὴν τοῦ πρώτου μέρους αὐτοῦ, ἦτοι τοῦ εἰς τὸν ὄνον ἀναφερομένου², ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον ὁ τοπικὸς μῦθος περὶ τοῦ ὄνου, τὸν ὁποῖον κατέγραψεν ἐν Ἀργολίδι ὁ Πausanias, νὰ ἔχη σχέσιν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰγνίου, ὡς καὶ τοῦ Ἰουβενάλῃ, περιγραφομένην ρωμαϊκὴν ἢ ἰταλικὴν συνήθειαν³. Ὁ μῦθος τοῦ ὄνου ἐπλάσθη πρὸς ἐξήγησιν παλαιότερας συνήθειας, τῆς ὁποίας δὲν γνωρίζομεν πλέον οὔτε τὴν σημασίαν οὔτε τὴν ἀρχήν. Ἰπῆρξε ρωμαϊκὸν ἔθιμον νὰ στεφανώνουν μετὰ ἄνθη τοὺς ὄνους καὶ τοὺς ἡμιόβους κατὰ διαφόρους περιοδικὰς ἐορτάς πρὸς τιμὴν τῆς Ἐστίας κ.ἄ. Εἶναι προφανές, ἐπάγεται ὁ Lafaye, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι ἐστεφάνωνον τοὺς ὄνους τῶν μετὰ φύλλα ἀμπέλου κατὰ τὸν τρυγητόν, ἐπειδὴ ἀκριβῶς οὗτοι ἐχρησιμοποιοῦντο κατ' αὐτὸν ὡς μεταφορικὰ μέσα⁴.

Τὴν τελευταίαν ταύτην ἐρμηνείαν τῆς προελεύσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ ἐθίμου ἀποκρούει, καὶ δικαίως, ὁ Radermacher. Οὗτος, παρατηρῶν ὅτι ὁ ἰθυφαλικὸς χαρακτήρ τοῦ ὄνου καὶ ἄλλα ἔτι στοιχεῖα ἐπιτρέπουν νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ζῶον ἐνεσάρκωνεν ἀρχικῶς δαίμονα τῆς βλαστήσεως καὶ ὅτι ἡ στενὴ σύνδεσις τοῦ πρὸς τὸν Διόνυσον καθιστᾷ πιθανὴν τὴν εἰκασίαν ὅτι ὄνος καὶ εὐδοκίμησις τῆς ἀμπέλου ὀφείλουν νὰ εὐρίσκωνται εἰς τινὰ σχέσιν, στηρίζει τὴν ἄποψίν του ἐπὶ τῆς ἀμέσως ἀκολουθούσης διηγήσεως περὶ τῆς αἰγὸς καὶ τοῦ κλήματος. Αὕτη διατυπωμένη, κατὰ τὸν συγγραφέα, συντόμως καὶ ἐκφραστικῶς ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον παραδόσεως, ἢ ὁποία δίδει τὸ «αἴτιον» τῆς ἀρχῆς τῆς καλλιέργειας τῆς ἀμπέλου. Ὁ Radermacher παραθέτει ἐν συνεχείᾳ τὴν παρὰ Pausanias ὡς ἄνω μνημονευθεῖσαν παράδοσιν περὶ τοῦ ὄνου, τὴν ὁποίαν ὀρθῶς θεωρεῖ ὁμοίαν πρὸς τὴν παρ' Ἰγνίου μετὰ μόνην τὴν μνημονευθεῖσαν διαφορὰν εἰς τοὺς πρωταγωνιστάς (ὄνος - αἴξ)⁵.

Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς εἶναι ὁ μόνος, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, ὁ ὁποῖος ἔθιξε καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐπιβιώσεως τῆς παραδόσεως περὶ τοῦ ὄνου, τὸ ὁποῖον εἶναι λίαν διαφωτιστικὸν ἐν προκειμένῳ καὶ τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει βασικῶς τὴν παροῦσαν ἔρευναν. Οὗτος παραθέτει συγκεκριμένως παράδοσιν ἐκ τῆς περιοχῆς Unterwallis τῆς Ἑλβετίας, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Jegerlehner (Sagen aus dem Unterwallis,

1. Georges Lafaye, L'âne et la vigne, Revue de Philologie 38 (1914), σ. 174 - 181.

2. Ὁμοία περὶ τῶν περιβαλλομένων διὰ κλήματος κεφαλῶν τῶν ὄνων ἐπὶ τῶν στηριγμάτων τῶν δειπνητικῶν κλινῶν ἀλλ' ἄνευ μνείας τῆς αἰτίας τῆς τοιαύτης παραστάσεως ἀναφέρει ὁ Ἰουβενάλῃς (11, 96 - 98).

3. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 174.

4. Αὐτόθι, σ. 178.

5. L. Radermacher, ἐν Wiener Studien 36 (1914), σ. 320 - 321.

σ. 118, ἀρ. 18) ¹, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς ἀπόδειξιν τῆς πίστεως, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ λαὸς διαφυλάττει τὰς παλαιὰς του παραδόσεις. Αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς : «Jadis on ne taillait pas la vigne. Nos ancêtres vigneronns lui consacraient bien moins de travail, ils la laissaient croître à volonté. On peut facilement se représenter combien les sarments buissonneux étaient peu productifs. Un jour, un âne — oh, l'utile animal — passant près d'une vigne en rompit une pousse d'un coup de dent clandestin. On crut la branche perdue. Tout au contraire! Quand vint l'automne ce fut celle - là qui donna le plus de raisins. C'est depuis lors que l'on prit l'habitude de tailler la vigne au commencement du printemps. L'on s'en trouva bien. Voici comment l'âne fut le premier «tailleur» de vignes» ².

Ἐὰν κατὰ τὸν Radermacher ἡ ὑπαρξίς τῆς παραδόσεως ταύτης ἀπετέλει ἀπλῆν σύμπτωσιν, κατὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς περιοχῆς, τοῦλάχιστον ὡς οὗτος ἐμφανίζεται εἰς τοὺς μύθους της, θὰ ἀνέμενέ τις μᾶλλον βοῦν, πρόβατον ἢ αἶγα ἀντὶ τοῦ μνημονευομένου ἄνου. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου καὶ ἐκ τῆς μνείας τῆς παραδόσεως παρὰ Παισανίᾳ ἄγεται ὁ συγγρ. νὰ πιστεύσῃ ὅτι μᾶλλον πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἀρχαίας ἀναμνήσεως, ἂν καὶ δὲν εἶναι βέβαιος διὰ ποίας ὁδοῦ ἔφθασεν ἡ παράδοσις μέχρι τῆς περιοχῆς Unterwallis. Τελικῶς τείνει οὗτος νὰ δεχθῆ τὴν ἐξῆς ἄποψιν. Ἐὰν ἡ παράδοσις ἔχῃ διασωθῆ, εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἀργολίδα καὶ τὴν μνημονευθεῖσαν σημερινὴν περιοχὴν τῆς Ἑλβετίας, ἴσως δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀρχαίας καθαρῶς τοπικῆς παραδόσεως, ἀλλὰ περὶ παραδόσεως εὐρύτερον διαδεδομένης κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα, διότι τοῦλάχιστον πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι διὰ τῶν Ρωμαίων μετεφέρθη εἰς Wallis εἴτε διὰ τῆς προφορικῆς ὁδοῦ εἴτε διὰ τῆς γραπτῆς λατινικῆς παραδόσεως. Ἴσως θὰ πρέπει νὰ εὐρεθῆ μία ἄλλη ἐνδεχομένως λογοτεχνικὴ πηγὴ, ἡ ὁποία νὰ ἐχρησίμωσεν ὡς ἐνδιάμεσος τῆς προφορικῆς καὶ τῆς παραδόσεως τῆς Ἀργολίδος, ὡς αὕτη διεσώθη ὑπὸ τοῦ Παισανίου ³.

Αἱ ἀπόψεις αὗται τοῦ σοφοῦ ἐρευνητοῦ εἶναι βασικῶς ὀρθαί, θὰ ἠδύναντο ὅμως νὰ εἶναι εἰς τινὰ σημεῖα καὶ διαφοροὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, καὶ πάντως καλύτερον τεκμηριωμένοι, ἐὰν οὗτος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ εὐρὺ ὕλικόν τῶν ἐλληνικῶν παραδόσεων.

Κατ' ἀρχὴν ὀφείλει τις νὰ σημειώσῃ ὅτι ἡ σύγκρισις τῆς ἀρχαίας παραδόσεως πρὸς νεωτέραν μεμονωμένην, ὡς ἐκείνη τῆς περιοχῆς Unterwallis, πρὸς ἀπό-

1. Ἡ παραπομπὴ ἐλήφθη ἐκ τῆς μελέτης τοῦ Radermacher, σ. 321.

2. Ἐνθ' ἄνωτ.

3. Αὐτόθι, σ. 321 - 322.

δειξιν τῆς ἱστορικῆς τῆς συνεχείας εἶναι παρακεκινδυνευμένη, δυναμένη νὰ ὀδηγήσῃ καὶ εἰς ἐσφαλμένα συμπεράσματα. Ἡ ὀρθὴ μεθοδολογικὴ ἀρχὴ ἀπαιτεῖ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν τὴν σύγκρισιν τοῦ ἀρχαίου πρὸς τὸ νεώτερον ὑλικόν, ἐὰν βεβαίως τὸ τελευταῖον ὑπάρχῃ, ἐφ' ὅσον τὸ νεώτερον τοῦτο εἶναι ὄχι μεμονωμένον, ἀλλ' εὐρέως κατὰ τὸ δυνατόν διαδεδομένον, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ ἐν ἑκ τῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον χαρακτηριστικῶν τῆς δημῶδους προελεύσεώς του. Τοιοῦτο ὑλικόν εἶναι ἐν προκειμένῳ τὸ ἑλληνικόν, ὡς παρετέθη ἀνωτέρω, τὸ ὁποῖον πιστοποιοῦν πλὴν ἄλλων τὴν διάδοσιν τῆς ἀρχαίας παραδόσεως εἰς τὸν σημερινὸν ἑλληνικὸν χῶρον ἀξιολογεῖ καὶ τὴν σύγχρονον ἑλβετικὴν.

Ἐκ τῶν νεοελληνικῶν παραδόσεων, κυρίως εἰπεῖν παραλλαγῶν, μία προέρχεται ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς ἐξ ἧς καὶ ἡ ἀρχαία καὶ παρουσιάζει περισσότερα πάσης ἄλλης κοινὰ στοιχεῖα πρὸς αὐτήν, ἀφοῦ γίνεται λόγος ἐν αὐτῇ καὶ περὶ «μαρμαρίνου ἀγάλματος» τοῦ ὄνου, κατασκευασθέντος πρὸς τιμὴν τοῦ ὑπὸ τῶν εὐεργετηθέντων ὑπ' αὐτοῦ. Τὴν παράδοσιν ταύτην περιέλαβε τὸ 1926 εἰς τὰς συλλογὰς του ὁ ἀκάματος συλλογεὺς λαογραφικοῦ ὑλικοῦ Χ. Κορύλλος καὶ ἔχει ὡς ἐξῆς : «Ὁ γαῖδαρος ἐδίδαξεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸ κλάδευμα τῶν ἀμπέλων, διόπερ καὶ οἱ πρῶτοι διδασθέντες Ναυπλιεῖς ἔστησαν αὐτῷ ἐν τῇ πόλει των μαρμαρίνον ἀγαλμα δι' αἰτίαν τοιαύτην. Ὅταν ὁ γαῖδαρος ἀφίνετο ἐλεύθερος νὰ βοσκήσῃ εἰς τὸ Ἀργολικὸν πεδίον, ἐν μέσῳ τῶν ἀμπέλων αἵτινες δὲν ἐκλαδεύοντο καὶ διὰ τοῦτο εἶχον βλαστοὺς μεγάλους, αὐτὸς ἔτρωγε τὰ προσφιλῆ αὐτῷ κλήματα, ἀφίνων τὰ πρὸς τὸν κορμὸν (πρέμνον) τμήματα ἀφάγωτα, διότι ἦσαν χονδρὰ καὶ δύσπεπτα. Οἱ Ναυπλιεῖς παρετήρησαν κατὰ τὴν ἐπερχομένην ἀνοιξιν ὅτι τὰ λείψανα ταῦτα τοῦ γεύματος τοῦ γαϊδάρου ἀνέδιδον βλαστοὺς οὐ μόνον ζωηροὺς ἀλλὰ καὶ πλήρεις σταφυλῶν. Μιμηθέντες οὖν αὐτόν, ἔκοψαν τοὺς κλάδους τῶν κλημάτων κατὰ τὸν χειμῶνα ὅπως καὶ ὁ γαῖδαρος, ἀφίνοντες μόνον τὰ πρὸς τὸ κούρβουλον τμήματα τῶν κλημάτων μὲ δύο ἢ τρεῖς ὀφθαλμοὺς (μάτια) καὶ οὕτως ἐγένετο τὸ Ναύπλιον ἀπὸ σταφύλια»¹.

Δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν ἡ παράδοσις αὕτη κατεγράφη ὡς ἔχει κατὰ τὸ περιεχόμενον παρά τινος ἀπαιδευτοῦ πληροφοριοδότη ἢ ἂν ὁ συλλογεὺς μετεσχημάτισεν αὐτήν, μάλιστα κατὰ τὸ πρῶτον αὐτῆς μέρος, προσθέσας τὰ περὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ ὄνου ἐξ ἀναγνώσεως τοῦ σχετικοῦ χωρίου τοῦ Πausανίου ἢ ἐξ εἰδήσεως προερχομένης ἐξ ἄλλου πεπαιδευμένου, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε τὸ σχετικὸν κείμενον ἢ ἐνδεχομένως ἄλλην ἐνδιάμεσον πηγὴν. Ἡ παράθεσις τῆς παραδόσεως εἰς λογίαν γλῶσσαν καθιστᾷ περισσότερον ἀσαφές τὸ πρᾶγμα. Διότι ἐὰν βεβαίως κατεγράφετο αὕτη εἰς τὴν δημῶδη γλῶσσαν καὶ παρείχοντο ὑπὸ τοῦ συλλογέως πληροφορίαὶ περὶ τῶν γραμ-

1. ΚΑ, χφ. 2268, σ. 1166 - 1167.

ματικῶν γνώσεων, τῆς ἡλικίας, τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔμαθεν αὐτὴν ὁ ὑπαγορεύσας κ.ἄ., τοῦθ' ὅπερ ἀπαιτεῖ ἢ αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴ μέθοδος καταγραφῆς τῶν μνημείων τοῦ λόγου τοῦ λαοῦ, θὰ ἦτο ἰδιαιτέρως πολύτιμος, διότι θὰ παρεῖχε τὴν ἰσχυρὰν ἔνδειξιν ὅτι εἰς τὸν αὐτὸν τόπον ἔχει διασωθῆ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων αὐτουσία μεταδιδομένη ἀπὸ στόματος εἰς στόμα ἢ παράδοσις, ὡς τοῦλάχιστον ἀπαντᾷ αὕτη παρὰ Πausanίᾳ. Ὅπως δὲ ἢ παράδοσις, καὶ ὡς παρέχεται ὑπὸ τοῦ Κορύλλου, εἶναι κατὰ τὰ λοιπὰ τοῦλάχιστον ἀναμφισβητήτως δημῶδης, ἀποτελοῦσα ἀπλὴν παραλλαγὴν τῶν ἄλλων, αἱ ὁποῖαι, ὡς εἶδομεν, προέρχονται ἐκ διαφόρων διαμερισμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

Αἱ παραδόσεις αὗται πάλιν, τοῦλάχιστον αἱ περισσότεραι, ὁμοιάζουν καὶ εἰς αὐτὰς ἐνίοτε τὰς λεπτομερείας πρὸς τὴν παρατεθεῖσαν ἐλβετικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν, ὡς εἶδομεν, γίνεται ἐπίσης λόγος περὶ ὄνου καὶ ὄχι περὶ αἰγός. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ὑπαρξίς τῶν δημοδῶν τούτων παραδόσεων εἰς δύο τόσον ἀπομεμακρυσμένας χώρας — ἴσως ὑπάρχουν καὶ ἀλλαχοῦ ἀλλὰ δὲν κατεγράφησαν ἢ ἂν ἔχουν καταγραφῆ τὸ πρᾶγμα παραμένει εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον ἄγνωστον— τόσον στενῶς συνδεδεμένων πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀποκλείει μᾶλλον τὴν δυνατότητα τυχαίας δημιουργίας, ἤτοι δημιουργίας συγχρόνου, ἀνεξαρτήτου πρὸς τὴν ἀρχαίαν.

Αἱ παραδόσεις ἐπομένως αὗται ἀποτελοῦν ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαίας ἀργολικῆς, ἢ ὁποῖα, ὡς εἶκασε καὶ ὁ Radermacher, δὲν θὰ ἦτο τοπικὴ παράδοσις, ἀλλ' εὐρύτερον ἀνὰ τὸν ἑλληνορωμαϊκὸν κόσμον διαδεδομένη. Ὅτι βεβαίως ἡ τελευταία δὲν διεσώθη ὑπ' ἄλλου συγγραφέως δὲν ἀποτελεῖ ἰσχυρὸν λόγον νὰ ἀμφιβάλλωμεν περὶ αὐτοῦ. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Ἀρχαῖοι, ἰδίᾳ μάλιστα τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, δὲν ἀπέδιδον συνήθως σημασίαν εἰς τὰ δημιουργήματα ἀφελῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, ἐξ οὗ καὶ πλεῖστοι δημοῶδεις παραδόσεις, ἄσματα καὶ ἄλλα μνημεῖα τοῦ λόγου, τὰ ὁποῖα θὰ ἦσαν ἀναμφιβόλως εὐρέως γνωστὰ εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν, μὴ καταγραφέντα ὡς ἀσήμαντα παρέμειναν καὶ θὰ παραμείνουν ἴσως διὰ παντὸς ἄγνωστα. Καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ Pausanίης, ζῶν εἰς ἐποχὴν καταπτώσεως καὶ μαρασμοῦ τῆς ὑψηλῆς πνευματικῆς δημιουργίας, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μαγεία καὶ ἡ δεισιδαιμονία καὶ ἄλλα ἀποβλαστήματα τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς διανοίας ἦσαν στοιχεῖα κυριαρχοῦντα εἰς τὴν ζωὴν, ἐκδηλώνει τὴν περιφρόνησίν του πρὸς τὰ δημιουργήματα ταῦτα, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἐπισυνάπτει εἰς τὴν καταγραφομένην παράδοσιν περὶ τοῦ ὄνου (*παρήμι οὐκ ἀξιόλογα ἠγούμενος*).

Τὴν ἔλλειψιν ἢ τὴν σπάνιν γραπτῶν πηγῶν ἀναπληρῶνει ἢ συμπληρῶνει πολὺ λάκις ἢ προφορικὴ παράδοσις. Ἐν προκειμένῳ ἢ τόσον εὐρεῖα διάδοσις τῆς περὶ ἧς πρόκειται παραδόσεως εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον καὶ ἢ καταγραφὴ αὐτῆς ἐξ ἄλλης ἀπομεμακρυσμένης χώρας ὑπὸ τὴν αὐτὴν βασικῶς μορφήν ἐνισχύουν τὴν γνώμην

ὅτι αὐτή, ὕφ' ἣν μορφὴν παραδίδεται ὑπὸ τοῦ Παιουσανίου, θὰ ἦτο εὐρύτερον διαδομένη εἰς τὸν ἑλληνορωμαϊκὸν κόσμον, ὡς ἤδη ἐλέχθη.

Εἰς τὸν νεώτερον ἑλληνικὸν λαὸν ἐγένετο αὐτὴ γνωστὴ ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος, παραδιδόμενη ἀπὸ στόματος εἰς στόμα, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ παρεμβολὴ ἄλλης γραπτῆς πηγῆς, εἰς δὲ τὴν μνημονευθεῖσαν περιοχὴν τῆς Ἑλβετίας ἐγένετο γνωστὴ ἐκ τῆς λατινικῆς γραμματείας διὰ τῆς προφορικῆς ὁδοῦ ἢ τῆ παρεμβολῆ ἴσως καὶ γραπτῆς πηγῆς, ὡς εἶκασεν ὁ Radermacher. Κατ' ἐμὲ κριτὴν ἡ παράδοσις τοῦ Ὑγίνου εἶναι πιθανώτατα αὐτὴ αὐτὴ ἡ παράδοσις τοῦ Παιουσανίου, ἡ ὁποία βεβαίως θὰ εἶχε πλασθῆ πολὺ παλαιότερον τῶν χρόνων καταγραφῆς τῆς, δοθέντος μάλιστα ὅτι οἱ Ἀρχαῖοι ἐγνώριζον ἤδη πρὸ πολλοῦ τὴν κλάδευσιν τῆς ἀμπέλου¹. Ὁ ὄνος, συνδεδεμένος, ὡς ἐλέχθη, πρὸς τὸν Διόνυσον, ἦτο εὐκόλον νὰ ὑποκατασταθῆ ὑπὸ τῆς αἰγός, τῆς ὁποίας ἡ σχέσις ἐπίσης πρὸς τὸν Διόνυσον καὶ τὴν ἄμπελον εἶναι, ὡς γνωστόν, στενοτάτη. Ἀρχαῖοι μάλιστα μῦθοι, ὡς ὁ μῦθος τοῦ Ἰκαρίου καὶ τῆς Ἡριγόνης² καὶ ἄλλοι παραδιδόμενοι ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων³, ἔχουν ἀκριβῶς ὡς θέμα τὸ φάγωμα τῆς ἀμπέλου ὑπὸ τῆς αἰγός, κυρίως εἰπεῖν ὑπὸ τοῦ τράγου, ἔνεκα τοῦ ὁποίου ὁ τελευταῖος θυσιάζεται εἰς τὸν θεόν. Ἄλλ' εἰς τοὺς μύθους τούτους γίνεται λόγος περὶ καταστροφῆς, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ εἰς τὴν ἄμπελον ἡ αἴξ, ἢ μᾶλλον ὁ τράγος, ὁ λόγος δ' οὗτος καθίσταται πρόξενος τῆς θυσίας του (αιτιολογικοὶ προφανῶς καὶ οὗτοι μῦθοι σχετιζόμενοι πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου).

Εἰς τοὺς αιτιολογικοὺς τούτους μύθους οὐδαμοῦ, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, γίνεται ὑπαινιγμὸς ὅτι τὸ φάγωμα τῆς ἀμπέλου ὑπὸ αἰγός ἀποδεικνύεται τελικῶς εὐεργετικόν, διδασκομένου οὕτω τοῦ ἀνθρώπου τὴν κλάδευσιν τοῦ φυτοῦ. Ἀντιθέτως ἀναφέρεται ὅτι τὸ ζῶον τοῦτο εἶναι ἐχθρὸς τῆς ἀμπέλου⁴.

1. Ἰδὲ Verg., Georg. 2, 403 κέξ., Columella 4, 9-10. Πρβλ. καὶ Γεωπονικά 5, 23 (ἐκ τοῦ Παμφίλου).

2. Κυρία πηγὴ διὰ τὸν μῦθον τοῦτον ὁ Ὑγίνος (Astron. 2, 4)

3. Ἰδὲ δείγματος χάριν τοὺς μύθους Ἀφθονίου, ἐν Corpus Fabularum Aesopiarum, ἔκδ. Hausrath - Hunger, 1, 2, ἀρ. 327, σ. 150, καὶ Βαβρίου, ἀρ. 181 (ἔκδ. Crusius), ἔνθα καὶ παραπομπαὶ εἰς τὰς ἀρχαίας πηγάς. Πρβλ. περὶ τοῦ θέματος γενικώτερον W. Ehlers, Oscilla, RE XVIII, 2 (1942), στ. 1570-1571, Karl Meuli, Altrömischer Maskenbrauch, Museum Helveticum 12 (1955), σ. 206 κέξ. καὶ Will Richter, Ziege, RE XA (1972), στ. 422 κέξ.

4. Πρβλ. Σοῦδα ἐν λ. ἀσκός ἐν πάχη... «δοκεῖ δὲ ἐχθρὸν εἶναι τῇ ἀμπέλῳ τὸ ζῶον», Varro, R. r. 1, 2, 18. Κατὰ τὰ Γεωπονικά (4, 2 ἐκ τοῦ Ἀφρικανοῦ) ἀποβαίνει συντελεστικὴ πλουσίας καρποφορίας ἢ κατάχωσις περὶ τὸ κλῆμα ὀρθίων τριῶν κεράτων αἰγός οὕτως, ὥστε νὰ κατέρχεται δι' αὐτῶν πρὸς τὰ κάτω τὸ ὕδωρ τῆς βροχῆς, ἀλλ' ἡ συνταγὴ αὕτη εἶναι μα-

Ἐξ ἄλλου ἐκ τῆς ἐρεύνης τὴν ὁποίαν διενήργησα δὲν ἠδυνήθην νὰ ἀνεύρω νεοελληνικὴν παράδοσιν, συναφῆ πρὸς τὴν παρ' Ὑγίνῳ. Εἰς τὴν παρατεθεῖσαν ὡς ἄνω ἐκ Νάξου γίνεται ἀντιθέτως λόγος περὶ τῆς αἰγός, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὸν ὄνον, ὡς καταστροφέως τῆς ἀμπέλου. Ἐπίσης εἰς παραλλαγὰς τῆς ἀνωτέρω συζητηθείσης παροιμίας μὲ θέμα τὴν καταστροφὴν τῆς ἀμπέλου ὑπὸ τοῦ ὄνου ἀναφέρεται ἀντὶ τοῦ τελευταίου ἐκ τῶν ζώων μόνον αἴξ. Οὕτως εἰς Μανιάκι εἶναι γνωστὴ ἡ παροιμία «ἤτανε στραβὸ τὸ κλῆμα τό 'φαγε καὶ τὸ κατσίκι»¹, εἰς τὴν Σάμον «ἤταν στραβὸ τὸ κλῆμα, τό 'φαε κ' ἡ γίδα»², ἀλλαχοῦ «ἤτανε στραβὸ τὸ κλῆμα, τό 'φαγε κ' ἡ κατσίκα κι ἀπόγινε»³, λίαν δὲ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ κυπριακὴ παροιμία «τ' ἀμπέλιν ἄκουσεν τοῦ τσακκαροῦ (δηλ. τοῦ κουδουνιοῦ τὸ ὅποιον ἀναρτοῦν εἰς τὸν λαϊμὸν τῆς αἰγός) τζαὶ βούρησεν τζαὶ χάθην»⁴, τῆς αἰγός θεωρουμένης καὶ ἐνταῦθα μεγάλου ἐχθροῦ τῆς ἀμπέλου, ὡς σημειώνει καὶ ὁ δημοσιεύσας τὴν παροιμίαν.

Ἐν Ἀγίᾳ Παρασκευῇ Λέσβου ὑπάρχει ἡ δοξασία ὅτι «τὸ δόντι τῆς κατσίκας εἶναι φαρμακερὸ κι ὅ,τι τρώει δὲν γίνεται, κυρίως τὰ κλήματα τῶν ἀμπελιῶν»⁵. Ἐξ ἄλλου κατὰ διαδεδομένην ἐν Ἀνδρῶ (πιθανώτατα καὶ ἀλλαχοῦ) δημώδη αἰτιολογικὴν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν κατέγραψα κατὰ τὴν διάρκειαν προσφάτου ἀποστολῆς μου εἰς τὴν νῆσον (Σεπτέμβριος 1973), ἡ αἴξ ἐκ λόγων αὐτοσυντηρήσεως κατατρώγει τοὺς τὸ πρῶτον ἐμφανιζομένους τρυφεροὺς βλαστοὺς τῆς ἀμπέλου, ἐπιδιώκουσα ὅπως οὕτως ἀποφύγη τὴν σφαγὴν τῆς πρὸς κατασκευὴν ἐκ τοῦ δέρματός της, μόνου καταλλήλου ἐκ τῶν δερμάτων τῶν ζώων, ἀσκού διὰ τὴν μεταφορὰν ἐντὸς αὐτοῦ εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἀμπελουργῶν τοῦ παραχθισομένου οἴνου⁶.

γικοῦ χαρακτῆρος, μὴ προδίδουσα συνάφειαν πρὸς οἰανδήποτε ἀντίληψιν περὶ σχέσεως τοῦ ζώου πρὸς τὴν εὐδοκίμησιν τοῦ φυτοῦ (πρβλ. καὶ R i c h t e r, ἐνθ' ἄνωτ., στ. 430).

1. Κλ, χφ. 1508, σ. 101.

2. Ἀρχεῖον Σάμου 3 (1948 - 54), σ. 139.

3. Ἀ ν θ ἰ μ ο υ Α. Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ, Φρασεολογικά, Λεξικογραφικὸν Δελτίον 7 (1955), σ. 55 (δὲν σημειοῦται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὁ τόπος προελεύσεως τῆς παροιμίας).

4. Ἀ. Π α ν α ρ ἔ τ ο υ, Κυπριακὴ γεωργικὴ λαογραφία, Λευκωσία 1967, σ. 132, ἀρ. 61.

5. Κλ, χφ. 3637, σ. 332. Ἡ δοξασία αὕτη εἶναι γνωστὴ γενικώτερον καὶ παρ' Ἀρχαίαις. Πρβλ. V e r g., Georg, 2, 374 - 375 καὶ V a r r o, ἐνθ' ἄνωτ.

6. Κλ, χφ. 3669, σ. 7, 14, 16 καὶ 123. Κατὰ παραλλαγὴν τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος μύθου τοῦ Ἰκαρίου καὶ τῆς Ἡριγόνης, σχετιζομένην πρὸς τὴν γινομένην διασκέδασιν τοῦ ἀσκωλιασμοῦ κατὰ διαφόρους ἐορτὰς πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου, ὁ Ἰκάριος θυμωθεὶς φονεύει τράγον, ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος κατέτρωγε τοὺς τρυφεροὺς βλαστοὺς τῆς ἀμπέλου, τὴν καλλιέργειαν τῆς ὁποίας εἶχαν ὀρισθῆ ὑπὸ τοῦ Διονύσου ὅπως διδάξῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐκ τοῦ δέρματος τοῦ ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης τιμωρηθέντος ζώου ὁ ἥρωας κατασκευάζει ἀσκόν, πληροὶ αὐτὸν δι' ἀέρος καὶ ἐξαναγκά-

Ἔτι περαιτέρω, ὡς εἶναι γνωστόν, τὸ ζῶον τοῦτο θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἄλλα καὶ ὑπ' ἄλλων λαῶν δημιουργημα τοῦ διαβόλου, κατηραμένον ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ κ.τ.τ. ¹ Ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἀποδίδονται εἰς αὐτό, ἐν ἀντιθέσει μάλιστα πρὸς τὸ πρόβατον ἢ καὶ ἄλλα ζῶα, πολλαὶ κακαὶ ιδιότητες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ νὰ καταστρέφῃ τὰ δένδρα καὶ τὰ φυτὰ, τοῦτο δὲ καὶ ἐκ τῆς λαϊκῆς ἐμπειρικῆς παρατηρήσεως ὅτι ἡ αἶξ ἀναρριχᾶται ἐπὶ τῶν φυτῶν κατατρῶγουσα τοὺς μόλις ἐμφανισθέντας τρυφεροὺς βλαστοὺς αὐτῶν ². Εἰδικώτερον ὅμως αἱ ἀντιλήψεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ σήμερον περὶ τῆς αἰγὸς καὶ τῆς ἀμπέλου, ἐκφραζόμεναι εἰς τὰς παραδόσεις καὶ τὰς παροιμίας του, συνεχίζονται ἀπὸ τῆς Ἀρχαιότητος. Χαρακτηριστικὰ τῆς σχέσεως τῶν νεωτέρων πρὸς τὰ ἀρχαῖα παράλληλα εἶναι ὅσα παραδίδει πάλιν ὁ Πausanias περὶ τοῦ λόγου ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἀπέλαυε τιμῆς «αἶξ χαλκῆ», εὕρισκομένη ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς τῆς πόλεως Φλιοῦντος. α' *Ἀνάκειται δὲ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς αἶξ χαλκῆ, τὰ πολλὰ ἐπίχρυσος· παρὰ δὲ Φλιασίοις τιμὰς ἐπὶ τῷδε εἴληφε. τὸ ἄστρον ἦν ὀνομάζουσιν αἶγα ἀνατέλλουσα τὰς ἀμπέλους λυμαίνεται συνεχῶς· ἵνα δὲ ἄχαρι μηδὲν ἀπ' αὐτῆς γένηται, οἱ δὲ τὴν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς χαλκῆν αἶγα ἄλλοις τε τιμῶσι καὶ χρυσῷ τὸ ἄγαλμα ἐπικοσμοῦντες*) ³.

Ὅτι τέλος ἡ παράδοσις περὶ τοῦ ὄνου καὶ τῆς κλαδεύσεως τῆς ἀμπέλου προῆλθεν ἀρχικῶς ἐκ πραγματικοῦ συμβάντος εἶναι λίαν πιθανόν, ἂν καί, ὡς ὀρθῶς σημειώνει περαιτέρω ὁ Eisler, τυχαία ἀποκοπὴ τοῦ κλήματος εἰς τὸ δάσος ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ παρατήρησις ἐν συνεχείᾳ ὅτι τοῦτο ἀπέδωσε πλείονα καρπὸν τῶν ἀλωβήτων παραμεινάντων κλημάτων θὰ ἠδύνατο ἐπίσης νὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἀφετηρίαν δημιουργίας τῆς παραδόσεως ⁴.

Ζεὶ τοὺς συντρόφους του νὰ χορεύσουν περὶ αὐτόν. Πρόκειται προφανῶς ἐνταῦθα περὶ μεταγενεστέρου αἰτιολογικοῦ μύθου. Περὶ αὐτοῦ ἰδὲ Ὑ γ ῖ ν ο ν, ἐνθ' ἄνωτ. Πρβλ. γενικώτερον Heeg, Ikarios, ἐν RE IX1 (1914), στ. 975, Meuli, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 211, Richter, ἐνθ' ἄνωτ., στ. 429 κ.ἄ.

1. Ἰδὲ Oskar Dähnhardt, *Natursagen* 1, 1907, σ. 153 - 154, 164 - 166, 174, 187, 195, 346 καὶ 56 - 58, Δ η μ. Β. Ο ἰ κ ο ν ο μ ἰ δ ο ν, Ἀνέκδοτοι διῶστικαὶ παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Ἐπετ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου 17 (1964), ἐν Ἀθήναις 1965, σ. 15 - 17 καὶ 34 - 35.

2. Πρβλ. Varro, ἐνθ' ἄνωτ. (Eae (ἐνν. caprae) enim omnia novella sata carpendo corrumpunt, non minimum vites atque oleas).

3. Π α υ σ. 2, 13, 6. O Frazer (*The Golden Bough*³, part v, *Spirits of the corn and of the wild*, vol. I, 1936, σ. 18) ὑποστηρίζει ὅτι ἡ χαλκῆ αἶξ παριστάνει αὐτὸν τὸν θεὸν τοῦ οἴνου, ὅπερ ὅμως ἐλλείπει ἀρχαιολογικῶν παραλλήλων θεωρεῖ ἐντελῶς ἀυθαίρετον ὁ Richter, ἐνθ' ἄνωτ., στ. 422).

4. Robert Eisler, *Orphisch - dionysische Mysteriengedanken in der christlichen Antike*, Leipzig und Berlin 1925 (φωτ. ἀνατ. 1966), σ. 232, σημ. 4.

RÉSUMÉ

L' âne, la chèvre et la taille de la vigne

par Steph. D. Imellos

L' auteur de la présente étude traite d' une légende néohellénique largement répandue, et dont le contenu est le suivant. Un âne dévore une vigne; les hommes remarquent que celle - ci, au lieu d' en souffrir, donne des sarments plus vivaces, produisant plus de fruits que les autres, et apprennent ainsi à tailler la plante.

Cette légende relative à l' âne a déjà été recueillie par Pausanias (2, 38, 2) en Argolide; Hyginus en mentionne toutefois une semblable, à cette différence près que dans sa version c' est une chèvre et non un âne qui mange la vigne.

Toutes les variantes grecques récentes, ainsi qu' une variante de la région de l' Unterwallis en Suisse, parlent d' un âne et non d' une chèvre, laquelle est considérée comme un ennemi de la vigne.

A propos de la légende suisse, Radermacher a soutenu qu' elle n' est pas apparue par hasard, mais qu' elle constitue un souvenir de la légende antique d' Argolide, qui devait avoir une diffusion plus vaste, et qu' elle a été apportée en Unterwallis par les Romains (par voie orale, ou même littéraire).

L' auteur de la présente étude, estimant que les variantes néohelléniques de la légende de l'âne, qu' ignorait Radermacher, constituent un matériau précieux qui permet d' aboutir à des conclusions sur les rapports entre éléments antiques et modernes, admet que les légendes récentes proviennent de la légende ancienne, et ont été selon toute vraisemblance conservées par voie orale. La légende antique devait être, selon l' auteur, non pas locale mais largement connue dans le monde gréco - romain. Comme en outre, dans l' Antiquité aussi bien qu' à l' époque moderne, la chèvre est considérée comme destructrice de la vigne, l' auteur pense que la version mentionnée par Hyginus est une variante latine de la légende grecque, à ceci près que, du fait d' une confusion, Hyginus mentionne la chèvre à la place de l' âne. Cette confusion pouvait aisément se produire, étant donné que la

chèvre (ou plus précisément le bouc) aussi bien que l'âne, sont liés au dieu de la vigne, Dionysos.

L'auteur remarque enfin que les conceptions actuelles du peuple grec sur la chèvre destructrice de la vigne sont parentes des conceptions de l'Antiquité sur le même sujet (cf. Pausanias 2, 13, 6), qui se sont conservées jusqu'à nos jours.

Π Ρ Ο Σ Θ Η Κ Η

(σ. 8 κέξ.)

Ἡ παράδοσις περὶ τοῦ ὄνου, ὁ ὁποῖος διδάσκει τοὺς ἀνθρώπους τὴν κλάδου-
σιν τῆς ἀμπέλου, εἶναι, ὡς φαίνεται, εὐρύτερον γνωστὴ εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον
καὶ ἔχει μόνον εἰς τὴν περιοχὴν Unterwallis τῆς Ἑλβετίας. Μίαν τοιαύτην παρά-
δοσιν ἐκ Τουραίνης τῆς Γαλλίας, συναφῆ πρὸς τὰς ἐξετασθείσας ἐλληνικάς, ἔχει
δημοσιεύσει ὁ Jacques-Marie Rougé (Le folklore de la Touraine, Tours 1931,
σ. 141). Εἰς τὴν παράδοσιν ταύτην ἀναφέρεται συγκεκριμένως ὅτι ὁ ὄνος ἐνὸς μονα-
χοῦ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Μαρτίνου ἦτο ὁ καταφαγὼν τὸ κλῆμα καὶ ὁ διδάξας
οὕτω τὴν κλάδουσιν τοῦ φυτοῦ. Ἄλλ' ὡς μὲ πληροφορεῖ δι' ἐπιστολῆς του ὁ γνω-
στὸς λαογράφος Roger Lecotté, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλω καὶ τὴν ἀνωτέρω παρα-
πομπὴν εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Rougé, εἰς τὴν Γαλλίαν ἡ παράδοσις σχετίζεται γενι-
κώτερον μὲ τὴν θαυματουργικὴν παρουσίαν εἰς τὴν Τουραίνην τῶν ἁγίων προστατῶν
τῆς ἀμπέλου καὶ τοῦ οἴνου Βικεντίου καὶ Μαρτίνου, εἰς τοὺς ὄνους τῶν ὁποίων
ἀποδίδεται ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνέργεια.

ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ